

РОЗДІЛ I

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ

Всеволод Наулко

СУЧАСНИЙ ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

В Україні, крім українців значний відсоток становлять інші східнослов'янські народи (росіяни і білоруси), західні і південні слов'яни (поляки, чехи, словаки, болгари), а також євреї, романомовні молдовани та румуни, греки (розмовляючі новогрецькою та тюрською мовами), представники фіно-угорської (переважно угорці) та алтайської (татари, кримські татари, гагаузи) мовних сімей. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. у республіці нараховувалося 37,5 млн. українців (77,8% від загальної кількості населення) і 10,9 млн. (22,2%) представників інших національностей, у тому числі 8,3 млн. росіян (17,3% населення). Найчисельнішими після росіян є такі етнічні спільноти: білоруси – 275,8 тис. (0,6%), молдовани – 258,6 тис. (0,5%), кримські татари – 248, 2 млн. (0,5%), болгари – 204,6 тис. (0,4%), угорці – 156,6 тис. (0,3%), румуни – 151 тис. (0,3%), поляки – 141,1 тис. (0,3%), євреї – 103,6 (0,2%), вірмени – 99,9 тис. (0,2%), греки – 91,5 тис. (0,2%), татари – 73,3 тис. (0,2%), цигани(рома) – 47,6 тис. (0,1%), азербайджанці – 45,2 тис. (0,1%), грузини – 34,2 тис. (0,1%), німці – 33,3 тис. (0,1%), гагаузи – 31,9 тис. (0,1%). Слід підкреслити, що визначення етнічної належності провадилось за ідентичністю, тобто усвідомленням людиною приналежності до тієї чи іншої етнічної спільноти.

Від проведення попереднього перепису (1989 р.) питома вага українців зросла на 5,1%. Вони становлять більшість у всіх регіонах, особливо західних, за винятком Автономної Республіки Крим і Севастопольської міськради. Найбільше їх – понад 90% – у Вінницькій, Чернігівській, Черкаській, Київській, Полтавській, Житомирській та Кіровоградській областях. Росіяни кількісно переважають у Криму (58,3%) і деяких південних і східних регіонах, зокрема в Донецькій області – 14,2%; білоруси мешкають переважно в містах. Це ж стосується євреїв, чисельність яких помітно зменшилась у міжпереписний період – на 382,7 тис. Більшість молдован живе в сільських місцевостях Чернівецької та Одеської областей, а греків – на півдні Донецької області. У західних областях поряд з українцями живуть угорці, румуни і словаки, в Одеській – гагаузи. Досить компактні етнічні масиви у цій же області та Приазов'ї становлять болгари. Поляків найбільше у Житомирській (49 тис.), Хмельницькій (23 тис.), та Львівській обл. (18,9 тис.). Внаслідок повернення з місць депортації у більш як п'ять разів зросла численність кримських татар – 248,2 тис., а також німців, які проживають навеликими групами у південних областях. За переписом 2001 р. понад 85% людності країни назвали рідною мову своєї національності. Серед українців такі склали більшість у всіх областях, крім Луганської та Донецької.

У міжпереписний період набагато (9,8%) збільшився відсоток осіб, які вільно володіють українською мовою – 42,4 млн. або 87,8% всього населення країни. Одночасно майже дві третини вільно володіють російською мовою, яка найбільше поширена у східних і південних областях. Ступінь володіння мовою своєї національності залежить від багатьох

чинників – історичних передумов, етнічної самосвідомості, чисельності, характеру розселення, міжетнічних взаємен. Найбільше зберегли мову своєї національності росіяни (95,7%), угорці (95,4%), кримські татари (92%), румуни (91,7%) та гагаузи (71,5%).

Наведена нижче таблиця свідчить про значні зміни в етнічній структурі людності України протягом ХХ ст.

Майже до 1930-х років зростання чисельності українців, як і інших етносів обумовлювалось високими показниками народжуваності і природного приросту. Цьому не перешкождала навіть еміграція до країн Американського континенту і переселення у східні регіони Російської імперії.

Величезні людські втрати в Україні були викликані голодомором, особливо 1932 – 1933 рр., а також Другою світовою війною (масове винищення громадян на окупованій території, вивезення їх у Німеччину, загибель на фронтах). З інших акцій пов'язаних з війною, слід назвати репатріацію понад 310 тис. громадян України, так званих “переміщених осіб”, в основному військово-полонених, які не могли повернутися на батьківщину внаслідок сталінських репресій, насильницьку депортацію у східні райони німців (понад 600 тис.), кримських татар (165,2 тис.), і інших народів, що жили в Криму (40 тис.). Внаслідок впровадження політики геноциду на окупованій території було майже повністю винищено єврейське населення. Це ж стосується значної частини караїмів і циган (ромів). За репатріаційними “угодами” між Польщею і СРСР з України було переселено 810 тис. поляків, а в Україну з Польщі було репатрійовано 518 тис.людей з них 481 тис. українців. 1936 р. з прикордонних прибрзучьких районів у східні райони СРСР було виселено 35820 “політично неблагонадійних” поляків. Серед 959,5тис. депортованих, від початку 30-х років до 1942 р., із західних теренів України і Білорусії було виселено 137,3 польських осадників і 76,3тис. біженців.

Динаміка етнічного складу населення в сучасних кордонах України, 1897 – 2001¹

Роки	1897-1900	1921-1926	1959	1989	2001	Дані 2001 в % до 1897-1900 рр.
етнічні спільноти	тис. людей	тис. людей	тис. людей	тис. людей	тис. людей	
Все населення	29397,4	38569,0	41869,0	51452,0	48240,9	164,1
українці	21100,0	28625,6	32158,5	37419,1	37541,7	177,9
росіяни	2401,0	3164,8	7091,3	11355,6	8334,1	374,1
євреї	2615,3	2491,9	840,3	486,3	103,6	4,0
поляки	1255,9	2193,8	363,3	219,2	144,1	11,5
німці	616,9	624,9	23,1	37,8	33,3	5,4
молдовани	419,4	454,4	241,6	324,5	258,6	97,7
румунни			100,9	134,8	151,0	
греки	100,2	120,7	104,4	98,6	91,5	91,3
болгари	188,3	223,1	219,4	233,8	204,6	108,7
білоруси	122,1	85,7	290,9	440,0	275,8	225,9
чехи і словаки	34,4	84,2	28,5	17,0	12,3	35,6

¹Складено В. Науком за даними переписів: Російської імперії 1897 р.; Австро-Угорської імперії 1900; Польщі 1921; Румунії 1930 і переписів, які проводилися в СРСР у 1926, 1959, 1989 і Всеукраїнського перепису населення 2001 р.

Роки	1897-1900	1921-1926	1959	1989	2001	Дані 2001 в % до 1897-1900 рр.
	тис. людей	тис. людей	тис. людей	тис. людей	тис. людей	
етнічні спільноти						
угорці	108,3	123,3	149,2	163,1	156,6	147,4
татари	51,1	22,3	60,9	86,9	73,3	143,4
кримські татари	195,1	179,1	0,0	46,8	248,2	125,3
вірмени	15,5	21,1	28,0	54,2	99,9	644,5
гагаузи	22,1	22,1	23,5	32,0	31,9	144,3
інші	151,8	132,0	145,2	302,3	480,4	316,5

У липні 1946 р. згідно чехословацько-радянського договору близько 37 тис. чехів реемігрувало з Волині. Рееміграція чехів продовжувалася й пізніше, особливо після чорнобильської техногенної катастрофи. До лютого 1940-р. понад 20 тис. родин німецьких колоністів було репатрійовано до Польщі із західно-українських земель, а депортація німецького населення із інших регіонів на схід СРСР продовжувалась до початку 1942 р.

Разом з тим у загальній структурі населення помітно збільшилась кількість росіян – майже у 5 разів, як наслідок міграції у міста і русифікації українців та інших народів. У повоєнний період, особливо після 1967 р., помітно зменшилися кількість єврейського населення внаслідок зарубіжної еміграції: з 1951 до лютого 1988 р. вона становила близько 300 тис. осіб.

Помітні зміни в етнічній структурі України мали місце з другої пол. ХХ ст., внаслідок природного приросту через глобальне зниження народжуваності. Це підтвердили і дані Всеукраїнського перепису 2001 р.: від 1989 р. людність України зменшилась з 52 млн. до 48 млн. 457 тис. осіб. На відміну від розвинутих європейських країн, де зниження природного приросту відбувалося за рахунок зменшення народжуваності, в Україні це стало наслідком високої смертності й погіршення якості життя. Одночасно вичерпана плідність, тобто середня кількість дітей, яку може народити жінка протягом життя, в Україні становила (1999 р.) 1,1 дитини, тоді як у Німеччині – 1,3, в Англії – 2,0 та ін. Дуже високі показники смертності, як і загальна демографічна криза, викликані низкою негативних чинників, які торкнулися України протягом ХХ ст.: революції, світові війни, голодомори, форсована індустріалізація, масові депортації, Чорнобильська катастрофа, важкий сучасний економічний і соціальний стан держави.

Зазначені негативні чинники викликали катастрофічне погіршення стану здоров'я населення, стрімке підвищення смертності, безпрецедентне скорочення тривалості життя. Одночасно кількість населення України помітно зменшилася внаслідок зарубіжної еміграції. Зараз за межами України перебуває близько 27 млн. українців, з них чверть – представники так званої нової хвилі, які вимушені були покинути свою країну у пострадянські часи. В етнічній структурі людності України відбулися зміни, пов'язані з демографічними та іншими процесами. Порівняно з 1989 р. зросла питома вага (на 0,3%) і чисельність (на 5,6%) українців, хоча їхня кількість практично не змінилась – 37 млн 542 тис. Разом з тим помітно зменшилась чисельність росіян – майже на чверть (близько 8 млн на 2001 р.) – насамперед внаслідок етнічних процесів, і євреїв – у 5 разів – внаслідок зарубіжної еміграції. Кількість представників інших етносів змінилися по-різному: збільшилась чисельність кримських татар – у 5 разів (зараз близько 250 тис.) і кавказьких народів (азейбарджанців – на 20%, грузин – на 50%, вірменів – вдвічі). Натомість

зменшилась кількість білорусів, поляків, чехів, татар, молдован. Наслідком недосконалої політики і так званих “прозорих” кордонів стало постійним збільшення в Україні нелегальних мігрантів і біженців. Останніми роками, особливо із здобуттям Україною незалежності мало місце масове повернення народів, примусово депортованих радянськи часи.

Всеукраїнський перепис у 2001 р. вперше на пострадянському просторі визначив кількість етнографічних груп українського народу (бойки, гуцули, лемки, литвини, поліщуки, русини). Вони виявили приналежність як до своєї етнографічної групи, так і до ієрархічно вищої спільноти – українського народу. Найбільшу групу серед зазначених субетносів склали гуцули (21,4 тис.) та русини (10,2 тис.).

Етнодержавний підхід, який окреслився в країні дає підстави для консолідації навколо ідеї зміцнення української демократичної держави, усіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження, мови, конфесії або раси. Для всіх них створені умови для активної участі у державотворчих процесах. Відповідно до статті 11 Конституції України держава сприяє консолідації і розвитку української нації, а також всебічному розвитку всіх народів і національних меншин.

Їхні права зафіксовані у Декларації прав національностей України, базовому Законі України “Про національні меншини в Україні”, положеннях Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, Європейській хартії регіональних мов та інших міжнародних актах, затверджених Верховною Радою України. Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної етно-національної політики та забезпечення прав національних меншин є Державний комітет України у справах національностей та міграції.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність (за ред. В. Наулка). – К., 2001.
2. В. Наулко. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998.
3. Рафальський О. Національні меншини України у ХХ ст.: історіографічний нарис. – К 2000.
4. Еберхардт Піотр. Зміни народностей України в ХХ ст. – Варшава, 2004 р. (перше виданн польською мовою – 1994 р.)
5. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження. Витоки. Складові. Напрямы протидії. – НАН України. Інститут економіки. – К., 2001.
6. Демографічна криза в Україні: причини і наслідки. – Інститут демографії та соціальни досліджень НАН України. Державний комітет статистики України – К., 2003.
7. Національний склад населення України та його мовні ознаки. За даними Всеукраїнськог перепису населення 2001р. – Державний комітет статистики. – К., 2003.
8. Кабузан В. М. Украинцы в мире. Динамика численности и расселения. – Москва, 2006.

А н н о т а ц и я

Анализируется этнический состав населения, демографическая ситуация и эмиграционнь процессы в современной Украине